

ADITZ IZENEN MORFOSINTASIA

Arrasate, 1979-XII-21

Jean Haritschelhar

Aditz izena,

Aditz ala izen?

Hasiko naiz etsenplu bat hartuz. Argainaratzen *Devoten breviarioaren* "Dotrina Christianak" emaiten daukuna 106-107.orrialdean.

Confesioneaz

Gal: Cembat conditcione dire/ necesario Vngui confesatceco?

Iha: Bortç

Gal: Cein dire hec?

Iha: Lehena, Vngui conciencia/ examinatcea.

Bigarrena, Iencoaren ofentsaceaz damu handi bat içate/

Hirugarrena, deliberacione fermu baten hartcea ez gue-/hiago. Iencoaren ofentsatceco haren graciarequin batean./

Laugarrena, bekhatu guciac / apheçari Vrriqui handi bate/quin confesatcea.

Bortçgarrena borondate on/bat içatea Iencoari eta pro/-ximoari satisfatceco.

Ezar ditzagun bi zatitan hemen agertzen diren aditz izenak.

*Vngui conciencia
examinatcea
damu handi bat icatea*

bekhatu guciac confesatcea

*borondate on bat icatea.
Iencoari eta proximoari
satisfatceco*

Iencoaren ofentsatceaz

*deliberacione fermu baten
hartcea*

*Ez guehiago Iencoaren
ofen tsatceco*

Lehenbiziko zerrendan aditz izena nominatibo edo datiboarekin doa, bigarrenean aldiz genitiboarekin. Genitiboaren enpleatzen delarik, izen sintagma batean sartzen da aditz izena, eta, beraz, izen da berez dudarik gabe. Gramatikalarik guziaz iritzi berekoak dira:

“L’infinitif nominal est un véritable nom verbal, plus exactement un nom-participe: car il participe du nom et du verbe.

Comme nom il se décline aux trois nombres et reçoit des compléments au génitif.

Ex: haren sinesteak, ses croyances “dio aita Lafittek (*Grammaire basque*, 212.or.; § 447).

Bere “*Structure du dialecte basque de Maya*” delakoan Geneviève N’Diayek aztertzen ditu genitiboak dakarten sintagma: “(10.2.2. Les syntagmes comportant un génitif. En étudiant les compléments du prédicat, on a affaire à tous les indicateurs de fonction possibles, à l’exception d’un seul: le génitif. On peut donc caractériser les prédicats, c’est à dire essentiellement les verbes, comme excluant les compléments au génitif et les nominaux comme les admettant. (138.or.).

Eta urruntxago: “La structure des syntagmes comportant un complément au génitif est rigide: Satellite + noyau. Ce complément peut-être un nominal lexical ou grammatical ou encore un syntagme comportant un verbe dérivé en -n déterminé”. Eta emaiten dituen etsenpluetan hautatzen ditut biga: *diru pixka baten idebazten* (en gagnant un peu d’argent) *nai duenain itea* (le fait de faire ce qu’il veut).

Aldiz, aditz izena aditz izan daitaie bertze kasuetan eta Lafittek dion bezala: “Comme verbe il peut être accompagné

de sujets et de compléments d'objet et remplir des fonctions analogues à celle du gérondif latin.

Ex: *ni hari jarraitzeko* pour que je le suive (litt: pour moi le suivre).

Orduan, berez, aditz sintagma batean sar ditalke aditz izena, bere osatzaileak dituela eta ere bere sujeta.

I ADITZ IZENA — — — — — ADITZ.

a) *Inesibo zaharra*. Aditz perifrastikoan agertzen da aditz izena inesibo zaharrean, oraia markatzen duela orduan. Aditz sintagman sartzen da eta enpleatua da aditz laguntzaile batekin: *da / du*.

Sartzen da

Sartzen du

Lehen etsenpluan sujeta nominatiboan da eta osatzaileak agert ditalke.

Peio etxean / sartzen da.

Bigarreanean ergatiboan da sujeta eta nominatiboan osatzailea.

Peiok itze bat/sartzen du.

b) *Inesiboa*: aditz bezala agertzen da erraiten dugularik
meza hastean / sartu zen

meza hastean da aditz sintagma bat; *meza*, hastean-en osatzaile da: *meza hastean = meza hasi zenean*.

Aldareco sacramendua errecebitcean cembat gauça errecebitcen dire? (Argainaratz: D. B. 105.or)

= *Aldareco sacramendua errecebitcen denean...*

d) *Komitatiboa*

Negua jitearekin / ainharak badoatzi (Laf.)

= *negua jiten denean* (edo delarik).

e) *Nominatiboa*: Cer da bistea?

Arima gorputçarequin iuntatcea. (Arg. D. B. 100.or.).

Hemen ere perpausan agertzen da aditza (*Arima gorputzarekin juntatzen delarik, hori da biztea*).

Hor sar ditaizke jadanik hastapenean ikusi ditugun etsenpluak:

*Vngui conciencia exeminatcea
damu handi bat içatea* (Arg. D. B. 107.or.)
*Bekhatu guciac confesatcea
borondate on bat içatea.*

f) *Latiboa*

Patriarkhen, propheten eta haren beguira çaudecen arimac handi libratcera. (Arg. D. B. 100.or.).

Miraz nago, Iauna, nola batere ezten asayatu bere lengoaje propiaren faboreten heuskaraz *zerbait obra egitera* eta skributan imeitera.. (Detx. 20.or.).

g) *2e genitiboa*

Penitenciazco edo confesionezco sacramendu sainduac eta confesatceco lekhurik eztugunean acta contricionezcoac intencionerequin *gure bekhatua confesatceco* lehenbiziko paradan. (Arg. D. B. 109.or.)

Iduri luke kasu horietan idazleak aditz izena aditz bezala hartu duela eta aditz sintagma sartzen duela ere izen bat, bereziki *egin* aditzarekin, hala nola *otoitz egin, bekatu egin* eta abar...

II ADITZ IZENA -----IZEN.

Izen sintagma batean sartzen da.

(1) Izen lagun batekin doa edo erakusle batekin.

*Sineste bitxiak
Juja zazu egite hori*

(2) Genitibo batez osatua da.

a) **Nominatiboa:**

*Ontsa da lanaren egitea
haraguiaren bistea.* (Arg. D. B. 102.or.)

beti iraunen duen bicitcea. (Arg. D. B. 102.or.)
deliberacione fermu baten hartcea. (Arg. D. B. 107.or.).

b) **Ergatiboa:**

Liburu zaharren irakurtzeak balio du.
zombait gizonen ikusteak atsegin egin zautan.

d) **Instrumentala:**

Nor mintzo da *zure igortzeaz*
haren jiteaz baliatu nahi ziren.

Eta Jainko bat ber hau, gizonei zaie hunelako manifestatzen eta erakusten lehenik *bere obren kreatzeaz, kontserbatzeaz eta gobernatzeaz.* (Leiz. E. P. 11.or.).

Guk dugu sinesten, ezen Jainkoak *bere semearen igortzeaz* bere gureganako amorio eta ontasun inestimablea erakutsi ukan duela (Leiz. E. P. 20.or.).

e) **1 en genitiboa.**

Guk dugu sinesten, Davidek dioen bezala, ezen *gure justo izatearen* eta dohain ontasunaren fundament guzia dela fundatua gure bekatuen barkamenduan (Leiz. E. P. 21.or.).

f) **Komitatiboa.**

Guk dugu sinesten, ezen legeko figura guziek fin hartu ukan dutela *Jesus Kristen etortzearekin.* (Leiz. E. P. 24.or.)

g) **2en genitiboa**

Gehienetan eta bereziki ipar aldeko idazletan bigarren genitibo hori, 1 en genitiboarekin osatzen da. Nun nahi aurki daitazke etsenpluak.

Eta jinen direnek gero duten (ukan dezaten) kausa oboro *haren abantzatzeko...* (Detx. 20.or)

Eta ukhanagatik *edozein gauzaren egiteko* borondate bat... (Leiz. E. P. 16.or.)

Kausa hunegatik, Jainkoaren aintzinean *gure justifikatzeko...* (Leiz. E. P. 21.or.)

Ez *haren guehiago ofentsatzeko* haren graciarequin batean... (Arg. D. B. 107.or.)

Apecechea Perurena-k Joaquin de Lizarragaz egin duen liburuan dio 270. orrialdean:

“En el complemento directo de las formas verbales con el sufijo de sentido final *teko*, *tzeko* se usa el genitivo: *naiga-beén arintzeco ta ematzeco* (para ligerar y suavizar las contrariedades).

Bainan hemen argi eta garbi ageri dena da Apececheak analisatzen duela euskara erdararen ikuspegia, normak eta kategoriak hartuz, kasu horietan aditz izena izen baita eta ez aditz.

h) **Latiboa.**

2 en genitiboaren sistema bertsua dugu: ipar aldekoek gehienetan 1 en genitiboarekin enpleatzen dutela.

Ecen bat bedera obligatua da *bere legue sainduaren jaquitera*, ceina baita Dotrina Sainduac iracasten duena. (Arg. D. B. 94.or.)

Eta *munduaren iuiatzera* datorren arteranokotz hura zeruan izanagatik... (Leiz. E. P. 32.or.)

... *hire izen sainduaren inbokatzera.*

(Leiz. E. P. 51.or.)

i) **Ablatiboa**

Eta gure bizio eta egitate gaixtoz *hire manamendu sainduaren iragaitetik eta haustetik* gelditzen ere ez garenak... (Leiz. E. P. 38.or.)

j) **Inesiboa**

eta are bertze orduz eure *Israeleko populuaren faltén kirrijitzean* usatu ukan duan maledizione guziak gure gainera eror balitez ere (Leiz. E. P. 53.or.).

Devotac, *meza sainduaren ençutean*... (Arg. D. B. 72.or.)

k) **inesibo zaharra.**

Inesibo zaharrarekin aurki dezakegu ere genitibo bat bainan kasu berezi batzutan. Ez da inesibo zaharra aditz sintagman sartzen, aldiz aditz sintagmaren osatzaile gisa izen sintagma bat egiten du genitiboarekin.

artoen jorratzen / ari da.
uraren karreatzen / hasi da.
 ari da / hasi da:aditz sintagmak dira

artoen jorratzen
uraren karreatzen } izen sintagma bezala agertzen dira.

gero berriz hatsen da Ministroa otoitz egiten eta Jainkoari *bere Espiritu Sainduaren graziaren eskatzen*. (Leiz. E. P. 39.or.)

Han cer ari da? galderak egiten dituelarik Argainaratzek ihardesten du.

– *Damnatuen punitcen* (D. B. 95.or)

– *Bere maiteen eta hautatuen errecompentsatcen* (D. B. 96.or.)

– *Bere creatura gucien mantenatcen eta conservatcen* (D. B. 96.or.)

Lafittek (Gram. 222.or. 481.) dio:

“Quelques auteurs négligent le génitif quand le complément direct est notablement éloigné de son verbe.

Lore hoik han urrun, Ameriketan sortu landare batzuetarik *berexteko*. (On eût attendu *lore hoi*en qui est, à notre avis, plus traditionnel).”

Bainan Axular aztertzen dugularik ikus dezakegu ez duela holakorik egiten.

Eta on zatekeiela gauza hunetzaz *liburu baten*, euskaraz, guztiz ere euskararik baizen etzakietenentzat, *egitea*. (Gero. 15.or.)

Eta hala deliberatu nuen, buru eragozkarri bezala, *liburutto baten* bi partetan partiturik, gero, hunen gainean *egite-ra*. (Gero. 16.or.)

III KASU BITXIAK

Jadanik emana dut mintzaldi hau hastean (erran nahi bai ta mintzaldi hau hasten nuelarik) edo mintzaldi hunen hastean (erran nahi baitut mintzaldi hunen hastapenean)

Argainaratzen zati bat, hortan agertzen baitira aditz izenak dituen bi izaiteak.

Bertze etsenplurik ere bada.

*Confesionea vngi eguiteco, bekhatuen barkhamendua-
ren ardiasteco osoqui* necesario da, edo Contricionea edo atri-
cionea?

(Arg. D. B. 107.or.)

Eta nola mundua gaixtakeria orotara emana den, *popu-
lua konbertitzera* eta *bizitziaren korrejitzera*, bai eta halaber
miserikordia inpetratzeko otoitz egitera exortatu ondoan ha-
tsen da Ministrea manera honetaz.

(Leiz. E. P. 50.or.)

Lafittek ere emaiten ditu bi etsenplu. (Gram. 223.or.
482)

etsaiari harmak hartzerat nindoazkon
harmen hartzerat nindoakon

Liburu hoik irakurtzerat doatza
Liburu hoien irakurtzerat doa.

Etsenplu horietan ikus dezakegu aditzak, pluralean delarik osatzailearen marka (nom. plur.) hartzen duela. Genitiboa agertzen delarik, ez.

Orotarat, eta azterketa hau eginik, bi ohidura agertzen dira, bereziki aditz izena latibo eta 2.º genitiboan dagolarik:

ra(t) / ko.

Bizkai eta Gipuzkoan nominatiboa galdatzen du eta aditz bezala enpleatua da.

Naparroan. (Ikus Joakin Leizarraga) eta Ipar-aldean gehienetan osatzailea genitiboan dator eta beraz izen bezala enpleatua da aditz izena, nahiz agertzen den ere hegoaldeko ohidura.